

Досягнення та проблеми розвитку культури України пер. пол. 1990-х рр.: за матеріалами засідань колегії Міністерства культури

У статті на основі архівних матеріалів засідань колегії Міністерства культури досліджується стан української культури у пер. пол. 90-х рр. ХХ ст. Звернуто увагу на основні проблеми культурної сфери хронологічно окресленого періоду.

Ключові слова: культурна сфера, особливості становища культури, проблеми розвитку культури.

В статье на базе архивных материалов заседаний коллегии Министерства культуры исследуется состояние украинской культуры пер. пол. 90-х гг. ХХ в. Обращено внимание на основные проблемы культурной сферы хронологически выделенного периода.

Ключевые слова: культурная сфера, особенности состояния культуры, проблемы развития культуры.

The article explores the state of Ukrainian culture in the first half of the 90-ies of the XX century based on the archives from the Ministry of Culture collegiate meetings data. The focus is on the basic issues of the given period.

Key words: sphere of culture, state of culture, culture development challenges.

Пер. пол. 90-х рр. ХХ ст. в історії розвитку української культури стала суттєво новим етапом. Соціокультурна ситуація характеризувалась процесом ідеологічного розкріпачення, переорієнтацією на національні й загальнолюдські духовні цінності, інтеграцією у світовий культурний простір. Це в свою чергу мало б значно розширити діапазон творчих пошуків, дати можливість в більшому обсязі, на принципово нових якісних засадах задовольняти запити різних категорій населення, більш ефективно використовувати культурний потенціал держави. Відбувалися ліквідація централізованого управління сферою культури і зростання самостійності розвитку культури в регіонах, оновлення інфраструктури сфери культури і формування нових принципів управління нею.

Завдання даного дослідження – на основі архівних матеріалів засідань колегії Міністерства культури розглянути особливості становища культурної сфери України у пер. пол. 90-х рр. ХХ ст., виділити основні проблеми, що стримували її розвиток.

Основою функціонування культурної сфери є її інфраструктура. Треба визнати, що досягненням радянської доби була потужна

мережа закладів культури. Протягом пер. пол. 1990-х рр., за даними статистики, кількісні параметри інфраструктури культурної сфери зазнавали змін неоднозначного характеру. Так, кількість масових та універсальних бібліотек скорочується з 25,6 тис. у 1990 р. до 23,8 тис. у 1995 р., кількість закладів культури клубного типу також зменшується: у 1990 р. їх налічувалось 25,1 тис., а у 1995 р. – 23,0 тис., кількість демонстраторів фільмів зазнає досить різкого скорочення: 1990 р. – 27,2 тис., 1995 р. – 16,1 тис., проте зростає кількість концертних організацій: 1990 р. – 44, 1995 р. – 53, відбуваються незначні кількісні зміни в театральній мережі (професійних театрів): 1990 р. – 125, 1995 р. – 136, суттєві зрушення – а саме кількісне зростання – спостерігаються в музейній мережі: 1990 р. – 214, 1995 р. – 314 [1].

1991 р. як в історії України, так і культурній сфері став переломним. Заклади культури діяли відповідно до затвердженого ще в умовах УРСР плану, за яким були проведені основні масові заходи: огляди, фестивалі, конкурси, наради, семінари, концерти та виставки; проте нові історичні умови одразу позначились на культурній сфері. З'являється важливий акцент: особливої уваги надавалось культурно-мистецьким заходам, спрямованим на відродження та пропаганду української національної культури. Розглядалися питання вдосконалення системи науково-методичної роботи, впровадження нових форм творчої діяльності та господарювання в умовах ринкових відносин, політичних та економічних змін, розширення міжнародних зв'язків. Розроблено і впроваджено в практику концепцію реорганізації науково-методичної служби народної творчості [2, арк. 113–114].

Підсумовуючи діяльність закладів культурної сфери першого року незалежності, Міністерство культури підкреслило, що зникає стара адміністративна система, жорстке регулювання з центру, надається повна творча та економічна самостійність закладам культури.

У напрямку збереження та відродження традиційної народної культури України було розроблено національну програму, за якою передбачалось об'єднання зусиль державних і громадських організацій, спрямованих на відродження національних художніх традицій, осередків декоративно-ужиткового мистецтва і ремесел, відновлення і розвиток національної школи хорового і кобзарського мистецтва, фольклору [3, арк. 126]. Закладались серйозні основи для розвитку культур національних меншин України: створюються недільні школи, творчі студії, бібліотеки, музейні експозиції, колективи художньої самодіяльності, культурні центри. З метою популяризації надбань,

задоволення духовних запитів всіх етнічних груп України започатковано Всеукраїнський фестиваль народної творчості "Всі ми діти твої, Україно!", в рамках якого відбувались свята національних культур народів, що проживають в Україні [4, арк. 115].

Новим явищем в сфері культури досліджуваного періоду стала інформатизація. Практична робота у цьому напрямі розпочалась у 1990 р.: базовими центрами впровадження першочергових зразкових інформаційних систем було визначено Державний історичний музей, Державну республіканську бібліотеку імені КПРС (з 1994 р. – Національна парламентська бібліотека України) та апарат Міністерства культури УРСР. Започатковувалась розробка та впровадження сучасних інформаційних технологій у музейній та бібліотечній справі, у певних сферах управління галуззю. Зокрема, розпочалось створення автоматизованих систем обробки інформації та обліку пам'яток історії культури (АІС "Пам'ятник"), автоматизованої інформаційно-бібліотечної системи (АІБС) та автоматизованої системи обробки інформації з питань діяльності підприємств, організацій, установ і закладів (АСОІ) [5, арк. 28–29].

Ознайомлення з протоколами засідань колегії Міністерства культури (на яких оцінювався стан української культури) дає підґрунтя зазначити, що на поч. 1990-х рр. в українській культурі виразно простежуються деякі позитивні тенденції, що давали підстави сподіватися на якісні зміни, зростання ролі культури в духовному житті суспільства, творення вільного культурного простору. Слід звернути увагу, що, незважаючи на негативні соціально-економічні тенденції, в основному вдалося зберегти потужний потенціал культурної сфери: унікальні музейні зібрання і бібліотечні фонди, самобутні творчі колективи і дитячі мистецькі школи та студії, твори народних майстрів, широку мережу мистецьких і культурно-просвітницьких закладів.

Варто навести докази. У досить складних економічних умовах в галузі культури вдалося в основному зберегти, а подекуди розширити її творчу, матеріально-технічну й кадрову базу (це стосується, передусім, музеїв, історико-культурних заповідників, театрів і художніх колективів). За даними Міністерства культури, на початок 1996 р. в Україні діяло понад 100 державних театрів, 53 концертні організації, 139 художніх колективів, 5 кіностудій, 272 музеїв, 12 цирків, 21767 бібліотек, 20125 клубних закладів, 11 вищих III та IV рівня акредитації і 72 навчальні заклади культури і мистецтв I та II рівнів акредитації (училищ), 1600 дитячих шкіл естетичного виховання. За п'ять років у системі державних концертних організацій створено 29 нових музичних колективів. Помітним є зростання кількості музеїв, більш як удвічі

зросла кількість пам'яток історії та культури, які знаходяться на державному обліку (1991 р. – 57941, 1995 р. – 145686) [6, арк. 7].

Протягом досліджуваного періоду збільшилася кількість історико-культурних заповідників (із 20 до 45), серед них шість мали статус національного – "Софія Київська", Шевченківський, "Херсонес Таврійський", "Давній Галич", "Хортиця", Чигиринський. У 1994 р. уряд України прийняв постанови про створення історико-культурних заповідників у Галичі, Корсунь-Шевченківському, Одесі, Глухові, Збаражі, Вишгороді, Нагуєвичях. Указами Президента України статус "національний" надано у 1994 р. 16, у 1995 р. 18 творчим художнім колективам і установам культури, що мало стати шляхом підтримки найбільш значних осередків духовного життя. Цій справі повинні були слугувати і Укази Президента України про встановлення стипендій для обдарованої творчої молоді: засновано 100 щомісячних державних стипендій для діячів культури і 50 стипендій для особливо обдарованих учнів і студентів. Місцевим органам влади доручено вирішувати питання щодо передачі творчим спілкам у власність чи довгострокову оренду приміщень, які вони займають, пільгового користування комунально-побутовими послугами [7, арк. 114]. Процеси національного відродження зумовили подальший розвиток народної творчості, інтерес до обрядових, звичаєвих традицій, народних ремесел. В Україні на 1995 р. функціонувало понад 18 тис. фольклорних гуртів, творчо працювали 9,5 тис. майстрів народного мистецтва, за рік проведено 18647 виставок народного ужиткового мистецтва [8, арк. 7].

Активізувалася діяльність державних масових бібліотек, фондами яких користувалось майже 70% населення. Змінювався, хоч і повільно, характер бібліотечної діяльності. Бібліотеки ставали інформаційними центрами, у них відкриваються відділи національної книги, естетичного виховання, теологічної літератури, психологічних і соціологічних досліджень тощо. З метою впорядкування видавничої діяльності міністерства, забезпечення належного рівня мистецьких, наукових та науково-популярних книжкових видань, раціональнішого використання коштів, спрямованих на видавничу діяльність, у кінці 1994 р. в міністерстві створено Видавничу раду.

З метою розвитку перспективних культурологічних досліджень Український центр народної творчості в 1994 р. перетворено на Український центр культурних досліджень, у складі якого організував діяльність Інститут культурної політики.

Разом з тим архівні матеріали свідчать, що основна увага на засіданнях колеги зосереджувалась на вивченні проблем розвитку культури. Прослідкуємо, як позначились ці проблеми на становищі

культурної сфери в цілому протягом пер. пол. 1990-х рр. Основні причини наростання проблем – фінансові та творчо-організаційні (як державного, так і регіонального рівня).

Скорочення фінансування поставило значну частину художніх колективів, закладів і установ культури, творчу інтелігенцію загалом на межу матеріального банкрутства. Особливо негативно ця ситуація позначилася на вітчизняному кінематографі, гастрольній та філармонійній діяльності, бібліотечній справі, навчально-мистецьких закладах всіх рівнів, капітальному будівництві, реставрації та ремонтах об'єктів культурного призначення, технічному їх оснащенні. Значно скоротилися асигнування на державні замовлення творів драматургії, образотворчого мистецтва, музики, за допомогою яких традиційно підтримувався певний рівень матеріального забезпечення творчої інтелігенції (приміром, у 1992 р. було закуплено 1832 творів образотворчого мистецтва, у 1995 р. – лише 546).

Суттєво зменшилися обсяги гастрольно-концертної діяльності, особливо в сільській місцевості. Якщо в 1991 р. концертними організаціями було проведено 44145 заходів, то в 1995 р. їх відбулося майже вдвічі менше – 22981, з них для мешканців сільської місцевості лише 2297. Майже припинені гастрольні виїзди провідних художніх колективів, до мінімуму була зведена і гастрольна діяльність театрів, що негативно позначилось і на їх творчості, і на якості культурного життя в регіонах [9, арк. 10].

У бібліотечній галузі культурної сфери домінуючою була і залишилась проблема комплектації фондів: майже у п'ять разів скоротилася кількість нових надходжень; бібліотеки не мали змоги передплачувати необхідні періодичні видання; сільські бібліотеки одержували лише одну-дві назви газет, проблематичним було видання бібліотечної серії на засадах держзамовлення (до бібліотек в 1994 р. надійшло 15 назв творів друку), створення нормативно-методичної бази (підготовлено 10 стандартів, 7 інструкцій та положень).

Відзначаючи серед позитивних тенденцій розвитку української культури пер. пол. 1990-х рр. факт збереження системи естетичного виховання дітей, підготовки молодих мистецьких кадрів, на засіданнях колегії міністерства постійно констатувалось і вкрай незадовільне матеріально-фінансове забезпечення цієї системи: постійні порушення строків виплат заробітної плати й стипендій, відсутність можливості придбати необхідне для творчої праці (музичні інструменти, фарби, відеотехніку і под.), відсутність гарантій працювати за фахом, що зумовлювало негативний процес втрати державою обдарованих митців. За досліджувані роки на роботу за кордон виїхало близько 500 молодих виконавців і понад 2 тис. викладачів шкіл естетичного виховання;

в Україні практично зруйнувалась система розподілу випускників навчальних закладів культури і мистецтва, не використовувалась практика цільових направлень, не вивчалась реальна потреба в кадрах. Відбувалось постійне скорочення працівників у сфері культури (на 1995 р. було зайнято 214,4 тис. чоловік). Щороку відплив фахівців становив майже 10% [10, арк. 10].

У окреслений період не було налагоджено систему наукового забезпечення галузі, створені наукові центри Міністерства культури майже не взаємодіяли з відповідними кафедрами вищих навчальних закладів. Така ситуація гальмувала підготовку цільових програм розвитку української культури, власну розробку необхідних законодавчих і нормативних документів.

У пер. пол. 1990-х рр. різко скоротилось спорудження закладів культури. Якщо в 1991 р. в Україні велося будівництво 712 таких об'єктів і 111 з них було завершено, то в 1995 р. відповідно роботи йшли у 246 будовах, а до завершення було доведено лише 5. При цьому в Дніпропетровській, Закарпатській, Київській, Одеській, Херсонській областях будівництво не велося взагалі [11, арк. 16].

Численні реорганізації, непродумані впровадження елементів ринкової економіки, відсутність необхідних коштів, а також системи захисту вітчизняного кіноринку призвели національну кінематографію майже до повного руйнування. За даними Міністерства культури, кіномережа за першу половину 1990-х рр. скоротилася майже вдвічі, а відвідання кіносеансів – мало не у 10 разів; виробництво художніх фільмів і телесеріалів скоротилося з 15 у 1991 р. до 6 у 1995 р.; загальний екранний час в Україні на 95–99% займала зарубіжна, переважно комерційна, кінопродукція; за своїм технічним оснащенням більшість кінотеатрів не відповідала сучасним вимогам [12, арк. 10]. Протягом 1994 р. в Україні було випущено 9 художніх фільмів, 12 документальних кінострічок, 18 частин кіноперіодики та 4 анімаційні картини. Попередньо в Україні щороку створювалося понад 60 повнометражних і телевізійних фільмів і до 500 короткометражних документальних, науково-популярних та анімаційних стрічок. Виробництво вітчизняних фільмів різко скоротилося. Кількість відвідувань кінотеатрів зменшилася з 16 до 2,4 рази на рік на душу населення. Зношеність матеріально-технічної бази в кіно становить 70–80%. Для реального впливу на кіноглядача, за даними Міністерства культури, необхідно частку національної кінопродукції в загальному кінорепертуарі довести до рівня не менше 10% екранного часу. Це означає, що програма випуску фільмів за державним контрактом повинна щороку складатися з 30 повнометражних художніх фільмів, 20 анімаційних кінострічок, 120 частин хронікально-документальних та науково-популярних кінокартин [13, арк. 117].

За економічних обставин першої половини 1990-х рр. собівартість фільмів зростає у рази, а тому була необхідна значна фінансово-економічна підтримка кіногалузі для посилення ролі національного кіно у духовному відродженні населення, його патріотичному та моральному вихованні, в активному протистоянні психологічному тиску зарубіжної кінопродукції. Підтримка мала полягати не тільки у відповідному бюджетному забезпеченні, а в залученні коштів недержавних комерційних структур. Проте спонсори не зацікавлені в національному кіновиробництві, оскільки воно не давало прибутку. До речі, якщо у 1992 р. за спонсорські кошти було знято 35 фільмів, у 1993 р. – 12, то у 1994 р. – жодного. Протекціонізм держави щодо національного кіно має полягати, крім стабільного бюджетного фінансування, і у встановленні пільг на податки, аби стимулювати спонсорську діяльність у сфері кіновиробництва.

Після розпаду СРСР під загрозою опинилася історична спадщина українського кіно. Частина її залишилася у вигляді вихідних матеріалів (негативів чи оригіналів) фільмів на території Росії у "Росфільмофонді" (понад 2 тис. назв). Фільмфонд Мінкультури володів лише 38 комплектами вихідних матеріалів; на кіностудіях зберігалися понад 500 комплектів фільмів, і цій частині національної спадщини кіно загрожувала небезпека: умови збереження і охоронності цих матеріалів часто були незадовільні, а відповідальність за їхню втрату – умовна. Виникла необхідність створення Державного фільмофонду з метою збереження, вивчення і раціонального використання всієї фільмової спадщини (вирішення цього питання передбачалось у рамках Національного центру О.Довженка).

Українська негативна позначилась економічна криза й на клубній мережі. Руйнівні наслідки згортання діяльності клубних закладів легко уявити, зважаючи, що сільський клуб лишався єдиною в селі установою, де ведеться робота зі збереження національних культурних традицій, естетичного виховання громадян. На 1995 р. в Україні налічувалося 23,5 тис. клубних установ, з них понад 90% знаходились у сільській місцевості. Протягом пер. пол. 1990-х рр. спостерігався процес неспинного згортання клубної мережі, особливо профспілкових та відомчих закладів культури: скрутне фінансове становище підприємств і організацій змушувало їх відмовлятися від утримання об'єктів соціально-культурного призначення. Аналогічна ситуація склалася з парками культури і відпочинку та інноваційними установами культури, зокрема з центрами дозвілля, що перебували на госпрозрахунку. Мережа останніх скоротилась у 4 рази й склала 25 одиниць. За досліджувані п'ять років майже на третину скоротилась мережа парків культури і відпочинку, а 70% атракціонів у них

потребували ремонту й реставрації; капітального ремонту – 6,5 тис. клубних закладів. Можливість "виживати" мали ті установи культури, якими опікувались місцеві органи влади, виділяючи дотації з бюджету, вирішуючи питання пільгового оподаткування [14, арк. 118].

Значні зусилля міністерства та органів культури на місцях були спрямовані на сферу національного культурного надбання, яка становить фундамент культури і виявилася особливо вразливою щодо новітніх деструктивних чинників. За наявності в Україні близько 150 тис. нерухомих пам'яток історії та культури і 10,5 млн одиниць зберігання музейного фонду – концепція державної політики в цій галузі була відсутня [15, арк. 119].

Щодо проблем у музейній сфері пер. пол. 90-х рр. ХХ ст.: жоден музей системи Міністерства культури України не мав статусу наукової установи; більшість із 516 державних музейних закладів, навіть ті, які набули статусу національних, були розташовані у старих пристосованих приміщеннях, що не відповідають мінімальним європейським стандартам. Через нестачу експозиційних площ експонувалося не більше 7–8% мистецьких і культурних цінностей – решта була недоступна широкому загалу, залишаючись у фондосховищах. Окрім того, виникли серйозні проблеми з охороною музейних цінностей, що призвело до ряду пограбувань (зокрема, Львівської картинної галереї, музею-заповідника "Одеський замок", Переяслав-Хмельницького заповідника) [16, арк. 17].

У системі культури на 1995 р. діяло 35 державних історико-культурних заповідників, з них 7 віднесено до функціонального управління Міністерства культури, решта – місцевого підпорядкування. Місцеві органи влади здебільшого не виконували урядових постанов щодо передачі земель (заповідних територій) заповідникам, і значна їх частина використовувалась не за призначенням. Чинним законодавством обмежувалась господарсько-господарська діяльність заповідників, хоча на її основі ці заклади культури могли б забезпечувати розвиток своєї матеріально-технічної бази. Серед решти негативних тенденцій – послаблення контролю за пам'ятками, згорання робіт з підготовки Зводу пам'яток історії та культури України через недостатнє фінансування.

Хоча навіть за таких скрутних умов міністерство спромоглося розпочати паспортизацію заповідників, музеїв і бібліотек, які увійдуть до Державного реєстру національного надбання.

Питома вага капіталовкладень у культуру відносно всього народного господарства лишалася вкрай малою і навіть скорочувалась. А за умов гіперінфляції 1990-х рр. державна фінансово-економічна політика була спрямована на тотальне скорочення витратних статей бюджету. За таких обставин, як наголошувало Міністерство культури,

доводилось говорити не про відродження і розвиток національної культури, а про її виживання та, передусім, про порятунок матеріально-технічної бази. Відсутність необхідних асигнувань для забезпечення діяльності галузі культури призвела до невиконання ряду заходів, які мали загальнодержавне значення: не фінансувалась гастрольна діяльність театрів та концертних організацій, майже припинене придбання творів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, зірвані терміни, передбачені в угодах про друкування бібліотечної серії та підручників тощо. Практично вилучене зі статей бюджетної класифікації придбання основних фондів: обладнання, автотранспорту, меблів, музичних інструментів, світлотехнічної та звукової апаратури, комп'ютерної та розмножувальної техніки. Через відсутність бюджетних коштів не виконано урядове доручення щодо чинності статті 28 "Основ законодавства України про культуру", яка гарантує соціальний захист працівникам культури і мистецтва шляхом прирівняння їх заробітної плати до середньої заробітної плати працівників народного господарства [17, арк. 121].

Порівняно з 1993 р., в якому було забезпечено фінансування галузі культури на рівні 1,8% від національного доходу України, рівень виділених асигнувань у 1994 р. становив не більше 1,3%, у 1995 р. – близько 1% [18, арк. 132]. Тому очевидно, що стан матеріально-технічної бази галузі культури погіршувався. Через відсутність у попередні роки необхідних коштів значно скоротились обсяги капітальних ремонтів основних фондів, капітального будівництва нових об'єктів культури. Майже 500 нових закладів культури знаходились у незавершеному будівництві, різко зменшилося введення в експлуатацію об'єктів у сільській місцевості. "Довгобудами" стали будинки Державного інституту театрального мистецтва ім. І.Карпенка-Карого, Державної бібліотеки для юнацтва, виробничого корпусу і малої сцени Національного академічного драматичного театру ім. І.Франка, виробничого корпусу із знімальним павільйоном Одеської кіностудії художніх фільмів. Українськими темпами відбувалася реконструкція і капітальний ремонт аварійної будівлі Національної філармонії України (колонний зал ім. М.Лисенка був третім за значущістю концертним приміщенням у СРСР і перетворення його реконструкції на довгобуд підривало репутацію столиці України). Для здійснення ремонтних заходів у 1994 р. передбачалось виділення фінансування у розмірі 213 млрд крб, а фактично було виділено 78 млрд крб. Не знайшлося коштів на першочергові заходи реконструкції для забезпечення протипожежних вимог будинків Національних академічних театрів ім. І.Франка та Лесі Українки, Національного художнього музею. Відсутність державних коштів на капітальний ремонт негативно впли-

нула на технічний стан навчальних закладів культури, музеїв та бібліотек, а виділені фінанси через інфляцію не покривали потреби галузі.

Проте, попри критичність становища, питання фінансування на 1995 р. культурної сфери також позитивно вирішено не було: витрати бюджету здатні були забезпечити фінансування тільки заробітної плати працівників культосвітних установ, не визначені витрати на фінансування централізованих заходів (придбання творів образотворчого, драматичного і музичного мистецтва, проектування пам'яників, проведення гастролей театрів та концертних організацій, конкурсів, фестивалів, держзамовлення вистав та програм, організація міжнародних зв'язків тощо). Крім того, виділених державних коштів знову не вистачало на капітальний ремонт, державні контракти та цільові програми, Фонд розвитку культури і мистецтва, кіновиробництво, і особливо, на експлуатаційні витрати, які спрямовані на забезпечення основної діяльності закладів культури (оплата за енергопостачання, оренда приміщень, експлуатація автотранспорту, комунальні послуги, зміцнення матеріально-технічної бази тощо).

З прикрістю Міністерство культури у 1995 р. констатувало: процес зубожіння культурної сфери набуває незворотного характеру. Однак кризові явища в сфері культури профільне Міністерство пояснювало не лише горезвісним "залишковим принципом" її фінансування, а й інерційністю державної культурної політики, вкрай повільним запровадженням механізмів, які б дозволяли ширше залучати для розвитку культури недержавні кошти.

Тривалий час розроблялися: Закон про охорону національної культурної спадщини, Закон про бібліотеки і бібліотечну справу, Закон про музеї. Ефективність роботи міністерства значною мірою залежить від наявності науково обґрунтованої нормативної бази, брак якої в 1990-х рр., в умовах розбудови культури на нових засадах, особливо давався взнаки. Так, не вирішеним залишалося питання правового унормування стосунків між міністерством, управліннями культури виконкомів обласних Рад народних депутатів та закладами, підприємствами й організаціями культури державного підпорядкування. Не розв'язаною була проблема галузевої вертикалі державного управління, адже перехід до децентралізованого функціонального управління різними галузями культури мав би здійснюватися в міру формування нової соціально-економічної інфраструктури культури; не завершено розмежування майна галузі між загальнодержавною і комунальною власністю.

На вирішення цих проблем були спрямовані проекти Указів Президента (за поданням міністерства), зокрема: про підтримку творчих спілок; про реорганізацію державної системи охорони культурної

спадщини; про захист музейного фонду; про національні заклади культури; про правові гарантії та юридичний механізм приватизації пам'яток культури місцевого значення та ін. Опрацьовано близько 300 відомчих нормативних актів з метою приведення їх у відповідність до чинного законодавства. Найгостріше на порядку денному стояло питання про правове регулювання фінансово-майнових відносин у сфері культури: насамперед це стосувалось приватизації об'єктів культури. Не відкидаючи самої ідеї приватизації в сфері культури, актуальним було законодавчо встановити для неї такі межі, які виключали б зміну профілю діяльності приватизованих об'єктів, передбачали б їхню загальнодоступність і перешкождали б поділу й переходу у приватні руки культурних об'єктів. Водночас слід урахувати світовий досвід, де роздержавлення означає насамперед виведення закладу з-під державного адміністрування й перехід його під опіку авторитетної наглядової ради, яка складається з представників державних відомств, органів місцевого самоврядування, творчих спілок, мистецької громадськості. При цьому фінансова підтримка держави має надаватися не закладові як такому, а на конкретні значущі заходи й програми. Вирішення питання приватизації нерухомих пам'яток історії та культури місцевого значення дозволило б державі акумулювати значні кошти, які можуть використовуватись з метою регенерації історичного довкілля, збереження національного культурного надбання.

Міністерство культури визнавало: як не розгортався би процес реформ, держава в жодному разі не повинна знімати з себе відповідальність за матеріальне й фінансове забезпечення сфери культури. Більше того, фінансову структуру держави необхідно переорієнтувати таким чином, щоб подолати нарешті горезвісний залишковий принцип. Міністерство культури, отримавши досвід організації "виживання" сфери культури за перші п'ять років, звернулось до Кабінету Міністрів з пропозицією включити до постанови "Про державне регулювання структурної перебудови економіки в 1996–1997 роках" тезу: "Міністерству економіки разом з Міністерством фінансів надавати першочергову допомогу галузі культури з питань матеріально-технічного оснащення, науково-дослідних розробок, реалізації комплексних цільових програм, капітального будівництва та капітального ремонту, кіноробництва на умовах пріоритетних державних контрактів у 1996–1997 роках" [19, арк. 126]. (На жаль, як покаже наступний історичний період, реалізувати на практиці це завдання знову не вдасться.)

Постійний дефіцит бюджетних коштів спонукав заклади культури спрямовувати свою діяльність на підприємницьку основу, тобто для фінансового оздоровлення створювати у власних структурах завуальовані комерційні підрозділи. Тому з метою формування позабю-

джетних надходжень та легалізації підприємницької діяльності в системі культури підприємствам державного підпорядкування у наступні роки необхідно делегувати повноваження щодо створення комерційної, банківської та іншої госпрозрахункової мережі. Разом з тим практика переконувала, що продовження інерційної культурної політики, зорієнтованої переважно на отримання необхідних обсягів бюджетного фінансування, за умови поглиблення економічної кризи, не дає можливостей помітно поліпшити становище в галузі. Виходом може стати разом із збереженням максимально можливих обсягів бюджетного фінансування культури створення для галузі принципово іншого, пільгового податкового режиму, який дозволив би залучати до розвитку галузі недержавні кошти й дав би змогу митцям заробляти більше коштів власною працею.

На засіданнях колегиї серед прорахунків вказувалось нераціональне використання коштів: так, великі суми витрачалися на проведення масових заходів, що не завжди давали належну віддачу. Водночас катастрофічно бракувало коштів на розвиток сільської клубної мережі, кінематографа, музейної безпеки тощо. План роботи галузі переважаний заходами, фестивалями і конкурсами, натомість обмежена реалізація цільових програм і проєктів. Тому доцільним стало виділення пріоритетних напрямків, серед яких міністерство визначило: збереження інфраструктури галузі, соціальний захист працівників, охорона національної культурної спадщини. (Значення національної культурної спадщини для всієї системи національної культури закономірно актуалізувало питання не лише збереження, але й розробку дієвого управління і контролю з боку держави у сфері охорони національної спадщини.)

Інший чинник, що гальмував розвиток культури, – організаційний. Не змогли забезпечити вчасну переорієнтацію підпорядкованих їм закладів і установ на роботу в нових умовах міністерство та обласні управління культури. Негативно позначилась на стані справ у галузі відсутність або недосконалість відповідної нормативної бази. У багатьох випадках ще продовжували діяти нормативи, положення та інструкції старого радянського зразка. Прийняті в період незалежності законодавчі акти вимагали розроблення додаткових положень та інструктивних документів, робота над якими йшла, як визначило міністерство, вкрай незадовільно, і активізувати цей процес не вдалося.

Оперативного розв'язання вимагали питання діяльності недержавних культурно-мистецьких структур. За досліджувані роки виникли і працювали сотні недержавних, приватних, незалежних театрів, концертних агенцій, видавництв, теле-, радіо- та кіностудій, виставкових галерей, фірм звукозапису, відеопрокату і т.п. Вони почали досить

помітно впливати на формування духовного клімату в державі, але залишались поза її правовим полем.

Завдання, які (зважаючи на набутий досвід існування в нових історичних реаліях 1990-х рр.) необхідно було вирішити у культурній сфері в першу чергу: завершити підготовку Зводу пам'яток історії та культури і Державного реєстру національного культурного надбання, розробити та реалізувати Програму нормативного забезпечення галузі, створення інформаційної системи в сфері культури, стимулювання спонсорства, збереження музейних цінностей, реалізація Положення про статус національних закладів культури і мистецтва, здійснити розробку концептуальних основ Державної програми розвитку української культури [20, арк. 17–18].

Здійснення цих заходів, поряд з відповідним фінансовим забезпеченням, дозволило б не лише стабілізувати ситуацію у культурній сфері, а й створити сприятливі умови для її розвитку.

Отже, основним досягненням розвитку української культури періоду пер. пол. 1990-х рр. стало певне піднесення її ролі в справі духовної свободи суспільства. Фактори, що зумовлювали поглиблення проблем, можна визначити наступні: невчасна переорієнтація на діяльність у нових умовах міністерства та обласних управлінь культури; недосконалість відповідної нормативної бази (продовжували діяти нормативи, положення та інструкції радянського зразка, а прийняті нові законодавчі акти вимагали розробки додаткових положень та інструктивних документів, робота над якими йшла вкрай незадовільно). Головною проблемою сфери культури залишалося скорочення її фінансування як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Своєрідним підсумком аналізу розвитку культури пер. пол. 90-х рр. XX ст. став підготовлений Міністерством культури план-проспект концептуальної програми розвитку української культури [21, арк. 126]. У ньому зазначалось, що Україна як незалежна демократична європейська держава при здійсненні державної культурної політики мусить керуватися цілями підтримки національної культури без політичного чи адміністративного втручання в її процеси й виходити при цьому з таких загальних засад: самоцінність, незалежність культури в усіх її проявах, забезпечення гарантій свободи творчості, загального доступу до культурних надбань, створення якнайширших можливостей активної участі громадян у мистецькій творчості, підтримка високопрофесійної творчості, яка забезпечить якісний рівень національної культури, збереження національної культурної спадщини й турбота про розвиток традиційних культур народів, що населяють Україну, створення та утримання зусиллями держави та місцевого

самоврядування базових елементів культурної інфраструктури, основних (у національному, регіональному та комунальному масштабі) культурно-мистецьких закладів та організацій, забезпечення державної підтримки та сприятливого господарчого режиму для культурно-мистецьких організацій, об'єднань незалежно від підпорядкування чи форми власності, створення правових та економічних стимулів для залучення недержавних коштів та засобів до підтримки культури.

Таким чином, із проголошенням незалежності, розвитком державотворчих процесів в Україні для української культури з'явилися нові можливості розвитку. Розпочалися позитивні зрушення щодо відродження історичної пам'яті, повернення забутої та забороненої культурної спадщини, вивільнення творчої ініціативи, розгортання широкого спектра стильових напрямів, активізації культурного життя у регіонах, піднесення народної творчості тощо. Аналіз протоколів засідань колегиї Міністерства культури дає підстави виділити ключові проблеми розвитку культурної сфери пер. пол. 1990-х рр., на які постійно вказували учасники засідань: законодавчо-правова основа діяльності сфери культури, фінансування закладів культури, концепція державної культурної політики, система керівництва культурною сферою. Вирішальну позитивну роль у розвитку культури відіграє створення режиму розумного державного протекціонізму, а цей напрямок реалізований не був і залишився актуальним для України і в подальшому.

Література

1. Заклади культури і мистецтв в Україні [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
2. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України), ф. 5116, оп. 19, спр. 3146, арк. 113–114.
3. ЦДАВО України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3183, арк. 126.
4. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3324, арк. 115.
5. ЦДАВО України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3142, арк. 28–29.
6. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3379, арк. 7.
7. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3324, арк. 114.
8. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3379, арк. 7.
9. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3379, арк. 10.

10. Там само.
11. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3379, арк. 16.
12. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3379, арк. 10.
13. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3324, арк. 117.
14. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3324, арк. 118.
15. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3324, арк. 119.
16. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3379, арк. 17.
17. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3324, арк. 121.
18. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3324, арк. 132.
19. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3324, арк. 126.
20. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3379, арк. 17–18.
21. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3379, арк. 23.